



© José Luis Infesta

El vell mussol de Palafrugell.

JOSEP PLA I LA NATURA

LES PERCEPCIONS ECOLITERÀRIES DE L'AUTOR DE PALAFRUGELL

Martí Domínguez

Il·lustracions a càrrec de José Luis Iniesta

Els meus escrits m'han permès d'enfrontar-me amb les coses que m'agraden: descriure un paisatge, l'enigma del mar, espisar la insensatesa de la vida dels homes i les dones, trobar l'adjectiu al vol d'un ocell, a les corbes d'una noia jove, què dir davant de la petulància d'una flor.

JOSEP PLA, 1992a: 7-8

Els escriptors lligats a la natura han produït tot un tipus peculiar de literatura a través de la història de la humanitat.

JOSEP MARIA CASTELLET, 2005: 165

L'any 1947, Josep Pla es va retirar al mas que posseïa la família a Llofriu. El Pla viatger, cronista, poliglòt i internacional que s'havia format en els seus periples com a corresponsal a París, Berlín i Roma, a poc a poc va donar pas a un altre Pla —que és cert que ja existia, però que no s'havia manifestat plenament—, més arrelat al seu paisatge, a la seua terra de l'Empordà. Sense la contesa de la guerra civil, i tots els avatars que va passar la família Pla, ben possiblement la trajectòria de l'autor d'*El quadern gris* hauria estat una altra de ben diferent («La guerra civil fou per a mi un xoc tan enorme, que encara no puc entendre el que ha passat» va escriure en *Per passar l'estona*). La guerra va posar fi a moltes de les expectatives planianes i el Josep Pla que coneixem és el resultat d'aquestes dues grans pulsions vitals: de la seua activa època de viatger i de lector exigent (amb l'adoctrinament d'Eugeni d'Ors, es va convertir en un dels millors lectors i propagadors dels moralistes francesos) i del seu període de tancament a l'Empordà. La seua obra és, en aquest punt, el fruit d'aquesta combinació d'elements, d'unes lectures variades i obertes a la modernitat, i de l'assimilació d'un paisatge i d'una cultura d'una mediterraneïtat difícilment superables. D'alguna manera, en Pla es donen la mà el classicisme (aquell

classicisme que buscaren Winckelmann i Goethe per Itàlia) i un profund interès per la naturalesa humana, que abraça de Montaigne, Pascal, La Bruyère, Joubert, Chamfort, al seu estimat Jules Renard. Fins a l'extrem que en *El quadern gris* va escriure referint-se als moralistes francesos: «Jo sento que per anys que passin no els oblidaré. La seua lectura fou com un impacte en el punt precís» (Pla, 1992b: 371).

És això el que fa la seua obra tan suggerent: aquell «impacte» en el punt precís. Quan descriu el seu país, ho fa des d'aquesta perspectiva civilitzadora, tot és un cant a l'èxit de l'home sobre la natura, sobre el Gran Animal de la Naturalesa, per emprar la seua curiosa nomenclatura. I quan descriu els elements que moblen aquest paisatge tan bell de l'Empordà, ho passa pel sedàs de les lectures, i d'aquesta manera el pagès, el pescador, el barber, l'amic de cafè amb el que fa petar la conversa, prenen de sobte una substància que l'allunya

d'allò intranscendent. Hi ha en la mirada de Josep Pla una acuitat, una educació, una capacitat d'escandallatge, que dota de seguida la més mínima descripció humana d'uns matisos, d'uns relleus, que resulten admirables i profundament entretinguts.

La transcendència de l'obra planiana rau doncs en la solidesa de la seua prosa. Els fets o els descobriments tenen quasi sempre un caràcter secundari, subaltern, fins i tot anecdòtic. Josep Pla no dubta

a prendre d'ací i d'allà —d'una manera stendhaliana— i adaptar-lo al seu interès. Vull dir amb això, i sense entrar en la discussió de si allò és o no plagi, que per a Josep Pla els «descobriments» tenien en el fons una importància menor. No era un rigorós investigador de camp, ni un erudit de biblioteca, ni tan sols un bibliòman com va ser Joan Fuster (la seua biblioteca, que es conserva a Palafrugell, és més aviat curta i una mica decebedora). Pla viu de les vivències, de les lectures

**«PLA DESCRIU EL SEU PAÍS
DES D'UNA PERSPECTIVA
CIVILITZADORA. TOT ÉS UN
CANT A L'ÈXIT DE L'HOMI
SOBRE LA NATURA, SOBRE
EL GRAN ANIMAL DE LA
NATURESA»**

variades i desordenades, i, sobretot, del que recorda, però no construeix ni una biblioteca important que li serveixi per a assessorar-se i produir obres de calat erudit, ni al mateix temps manté un contacte actiu amb el món universitari i investigador, pel qual té una especial animadversió. En el fons, és un grafòman, un home amb la necessitat vital d'escriure, i de posar en el text la seua inconfusible manera de veure les coses, que ja hem dit que és una excel·lidora simbiosi de classicisme mediterrani i d'afrancesament. En aquest sentit, l'observació de Joan Fuster en el pròleg de les obres completes que Josep Pla de vegades escriu malament («Pla no és un estilista. La seua prosa resulta incorrecta») és del tot injusta (Fuster, 1992: 19).

En Pla tot –o quasi tot– es basteix des de la seua poderosa i resistent facilitat d'escriptura, i en una constant recerca estilística.

Josep Pla en aquest sentit intenta plasmar la Catalunya insòlita (com faria el seu estimat Nogués). Ja sabem l'admiració que tenia per Stendhal, i pel seu mirall fidedigne i revelador. Els germans Goncourt, en un dels pensaments dels *Journals*, indiquen que un escriptor ha de ser com la policia, ha de ser a tot arreu de l'obra però d'una manera sempre invisible. En fi, alguna cosa d'això hi ha en l'obra de Pla, que intenta descriure la substància més bàsica i profunda del seu país, en principi sense manifestar massa la seua opinió (encara que açò és molt discutible, com tot seguit veurem). Ho escriu en diverses ocasions: «És molt més difícil descriure que opinar. Infinitament més. A la vista d'això, tothom opina» (Pla, 1992b: 251). Pla intenta allunyar-se d'aquesta logomàquia opinadora, de tota aquesta verbositat fútil, i busca de copsar, d'enregistrar, com un naturalista amb el vol d'un ocell o amb les «petulàncies» d'una flor, les pulsions vitals del seu país. Això, unit a la pruija grafòmana, el condueix a «descriure-ho tot». Com indica Joan Fuster en el pròleg a les obres completes:

Ho ha descrit, o escrit tot: la mòdica anècdota del cafè de Palafrugell, una frase captada al vol, les peripècies d'un viatge, els trets de qualsevol cara, un color fugaç del cel, la política i les collites, la xafarderia d'una tertúlia, una escena de carrer, literalment tot. No hi ha res que sigui insignificant per a ell com a matèria d'estudi.

JOAN FUSTER, 1992: 20

■ JOSEP PLA I LA REALITAT TERRESTRE

En Josep Pla no hi ha, doncs, un romàntic, ni un líric, ni un filòsof (en el sentit més escolàstic). En realitat, tot allò que és una mica amanerat, sensible, edulcorat, l'emprenya en gran manera. Això també és resultat del seu caràcter i de l'admiració pels moralistes francesos: Musset, Lamartine, Victor Hugo, els menysprea sempre que pot. Al costat d'un cardenal de Retz, li semblen «primers com una orella de gat». Pla s'allunya d'evocacions, de sentimentalismes wertherians (la lleugera animadversió goethiana prové de la tírria que li té al Werther), i es concentra en la descripció naturalista de la constitució humana i del seu ambient:

En la literatura francesa hi ha una tradició d'observadors de la constitució humana, de l'animalitat més complexa que ha creat la civilització d'aquests països, dels propòsits i de les reaccions dels homes i de les dones –del que s'anomena moral, en definitiva.

JOSEP PLA, 1992c: 182

Aquesta tradició d'observador de «l'animalitat» és la que segueix

**«PLA ÉS UN GRAFÒMAN,
UN HOME AMB LA
NECESSITAT VITAL
D'ESCRIURE, I DE POSAR
EN EL TEXT LA SEUA
INCONFUSIBLE MANERA
DE VEURE LES COSES,
QUE JA HEM DIT QUE ÉS UNA
EXCEL·LIDORA SIMBIOSI DE
CLASSICISME MEDITERRANI
I D'AFRANCESAMENT»**



El cost del sexe.

Josep Pla. I l'animal que li interessa és l'humà. En aquest sentit, el catàleg d'éssers curiosos que aconsegueix reunir en els seus escrits és veritablement formidable. Des de l'intel·lectual fins al pescador, des de l'artista fins al pagès o al barber. La resta de la zoologia desperta en ell poca curiositat, i la seua percepció de la natura no s'allunya gaire de la que en tenen els pagesos, on tot allò inútil és menyspreat i ràpidament esporgat. Aquesta concepció la desenvolupa al llarg de tots els seus escrits, com ara en *Les hores*, on de manera ben especial busca de captar, amb una actitud costumista, la vida natural del seu país:

Aquest llibre representa un calendari més o menys líric, més o menys poètic; però com que el llibre està escrit en prosa, no s'acaba de desprendre mai de la realitat més terrestre.

JOSEP PLA, 1992d: 9

No obstant això, en aquest calendari planià sovint hi ha molta més «poesia» que «realitat terrestre».

■ JOSEP PLA I LA PRIMAVERA: EL ROSSINYOL

Per a Josep Pla, la primavera l'anuncia ineluctablement el cant del primer rossinyol. En aquest sentit, li agrada citar en els seus textos la primera vegada que el sent:



© José Luis Iniesta

Aquest any de 1963 vaig sentir el primer cant del rossinyol en la nit del diumenge dia 21 d'abril, pocs minuts abans de les dotze, exactament. En aquestes coses tan importants, cal precisar, i el *Times* de Londres, que és un diari especialitzat, entre moltes altres coses, a donar la primera notícia d'haver-se sentit per primera vegada a l'any el cant del rossinyol en una o altra part d'Anglaterra, dona sempre l'hora del meravellós esdeveniment.

JOSEP PLA, 1992d: 156

A les darreries del mes d'abril, Pla acosta l'orella al camp i busca el primer cant del rossinyol. En la seua peculiar visió del món natural, el rossinyol acompanya el seu noctambulisme, i malgrat aquella «eterna monotonía», el considera una mena d'aliat. El rossinyol, com també el mussol, li fa companyia en les llargues nits de feina o de divagació etílica. Això el condueix a agosarades especulacions, com ara que és un gourmet, i menja «com un senyor»:

Els cucs de la terra, que deu de trobar gustosíssims i, per postres, les cireres acabades d'arribar, que són una mica verdals i, per tant, àcides. La substantivitat bàsica dels cucs i el punt àcid de la fruita, ¿no són, en definitiva, el fonament de tota cuina possible i de la burgesa per antonomàsia?

JOSEP PLA, 1992e: 157

És clar que els rossinyols són insectívors, i que poques vegades empaiten les cireres (com sí que fan els oriols). No obstant això, a Josep Pla això no sembla importar-li gaire, i la seua imatge mental de les coses el condueix a afirmacions tan rotundes com aquestes:

Els rossinyols, quan passen de Nord a Sud mengen cireres, i quan volen de Sud a Nord mengen olives.

JOSEP PLA, 1992f: 141

Evidentment, els rossinyols no mengen olives, com fan els tords. A tot estirar, «per postres», alguna baia, alguna móra dels esbarzers. Aquesta és la raó per la qual resulta tan difícil mantenir-los engabiats, per la necessitat de proporcionar-los a tota hora insectes vius. Siga com siga, sabem per Horaci que els romans els admiraven no sols pel seu cant, sinó també per la seua carn, que se servia ben rostida sobre un llit de confitures amb mel. Sens dubte, la carn del rossinyol –aquella carn resultat de «la substantivitat bàsica dels cucs i del punt àcid de la fruita»– havia de resultar gustosíssima...

En qualsevol cas, Pla veia en els ocells una de les bromes de la naturalesa. Un element decoratiu, amable, però, al capdavall, estèril. En aquest sentit, no hi ha sensibilitat de naturalista, ni una acuitat en el moment

de descriure; potser en alguna ocasió intenta definir «el vol d'un ocell», però no en sap el nom, ni li importa gaire (com s'esdevé, per altra banda, amb el gruix dels escriptors contemporanis, amb la notable excepció de Josep Maria de Sagarra). Per a Pla –com també per a Joan Fuster, que en aquest sentit tenien una afinitat sorprenent–, la naturalesa més bella és la cultivada, l'entaforada en els solcs. En el *Viatge a la Catalunya Vella* escriu: «La bellesa d'un paisatge prové principalment de la seva utilitat i del seu rendiment»; o bé: «Quan la botànica es deixa ordenar en la geometria d'Euclides és una meravella». El bosc, i més encara aquella garriga mediterrània a vessar de lianes d'aríjol, lligabosc i d'esbarzers, aquella vegetació impenetrable que dona fins i tot nom a la comarca de la Selva, li produeix esgarrifances. I també un somriure sorneguer: «Els catalans som una mica exagerats. ¡La Selva!» (Pla, 1992g: 94). Per la selva verge té literalment «un odi absolut» i «encara que em donessin diners a cabassos no viuria en un país que tingués massa selves d'aquesta classe» (Pla, 1992g: 131). Fins al punt que per a ell són sinònims de cultura i civilització la desaparició de tota aquesta «destructora, cega, violenta, desordenada, repugnant, indominable Naturalesa». I per això proclama sense embuts:

A mi sempre m'han agradat els paisatges enraonats, res de muntanyes colossals... Paisatges tranquils, reposats, aquests paisatges ideals per fer madurar les senyores casades de nou.

JOSEP VALLS, 1986a: 155

Muntanyes plàcides, paisatges raonats (o enraonats), a ser possible cultivats amb ceps, figueres i oliveres, un paisatge grec, romanitzat, passat per la rella i dominat per la mà humana. Una botànica útil, productiva, sensual i que òbriga la gana. En fi, un paisatge com el de l'Empordanet, ideal –segons Pla– per a fer madurar les senyores casades de nou (una dona rotunda, ben plantada, esculpida pels seus amics Maillol o Casanovas). Utilitat, utilitat, vet ací el *leitmotiv* planià.

L'únic que falta a les roses per a ésser perfectes és ésser comestibles. Si ho fossin, si poguessin ésser utilitzades en algun guisat primaveral –que són els millors de l'any–, serien probablement la cosa de la naturalesa més perfecta i sublim. No, si els plau, no riguin (...) Les roses són belles. Bellíssimes. Però quina llàstima que no siguin co-

mestibles! Si fossin comestibles serien més bones que les patates primerenques, els dolços pèsols tendres, les faves, les petites escarxofes de color amable i agraït.

JOSEP PLA, 1992d: 204

■ JOSEP PLA I L'ESTIU: LA CIGALA

Arribats a aquest punt és bo indicar que aquestes opinions eren prou freqüents. L'època era així, i es venia d'una llarga postguerra, que havia escatit qualsevol velleïtat poètica. Josep Pla adopta una actitud bel·ligerant en aquest sentit, d'autèntic pagès, on tot arbre que no és rendible (el que ell denomina «botànica estèril») no dubta d'arrancar-lo de soca-rel. En aquest sentit, és tradicional, i tot allò que fa olor d'«ecologia» ho interpreta com una cursileria de senyorets de Barcelona, que no han d'enfrontar-se dia rere dia al Gran Animal de la Naturalesa. D'alguna manera, té la seua part de raó: quan la fam et rosega, les roses serveixen de ben poc, si no és que es té a qui vendre-les. Però llegides ara aquestes pàgines, des d'una actitud ben distinta, causen una inevitable flamarada, fins i tot una certa confusió. Sobretot perquè és una actitud que anirà *in crescendo*, fins als seus últims escrits:

La irracionalitat del Gran Animal és absolutament constatada i visible. (...) Davant de la irracionalitat, pura i simple, la gent està tipa, literalment fatigada, de la naturalesa.

JOSEP PLA, 1992f: 367

I, no obstant això, ningú ha descrit com ell el paisatge del seu país. En molts sentits, Pla ha estat el constructor de l'Empordà, i com tan bé ha demostrat Mariona Seguranyes (2006a) qui ha esperonat molts dels pintors a fixar-s'hi i pintar-lo, des de Francesc Gimeno fins a Josep Maria Sert. «Pla s'apropa a uns pintors i no a uns altres perquè rebutja amb totes les seues forces no tan sols l'art que no era figuratiu sinó tot l'art que no tenia com a fita reproduir la realitat com l'entenien l'escriptor de Palafrugell», escriu Seguranyes (2006b: 9). Josep Maria Castellet parla d'una formulació de l'art anacrònica, però coherent (Castellet, 2005: 237); així és, en efecte, una pintura moderna, contemporània –i més si cau dins de l'abstracció– no li interessava gota perquè no copsava d'una manera realista els elements immarcescibles del seu paisatge. I per tant s'hi decla-





Les cigales de Josep Pla.

**«EL QUE PUGUEN DIR-LI ELS BIÒLEGS
A PLA LI IMPORTA BEN POC. EN REALITAT,
NO ELS CONSULTA, ES BASA EN EL SEU
INSTINT, I QUAN ELS INTERPEL·LA ÉS
PER RIDICULITZAR·LOS PEL SEU FRACÀS
A ACONSEGUIR DESVELAR ELS MISTERIS
DE LA NATURA»**

rava obertament en contra; al seu parer aquests pintors «han entrat en la pura confusió, en el desori mental més evident. Han cregut que l'art pot prescindir dels límits imposats per la realitat.» (Pla, 1992e: 504). Com diu Josep Martinell (1997: 237), les preferències pictòriques de Pla coincidien plenament amb el seu realisme literari.

I, en aquest sentit, Pla s'erigeix en una mena de portaveu del que pensen els seus habitants, el pagès de Llofríu o el pescador de Calella. Perquè per al pagès o per al pescador, Pla no desentona, i si les seues paraules sorprenen els pixavins de ciutat, doncs tant se li dona.

Gràcies a aquella estima profunda pel país i per la seua forma de vida, va gestar-se una de les obres més voluminoses i riques de la literatura catalana. Sense la seua estima pels pescadors i mariners, les descripcions de la mar de la Costa Brava potser serien mòrbides, falses, amanerades, amb poc interès. I sense aquella actitud esquerpa del pagès –sense aquella tendència al sarcasme, tan pròpia de qui depèn de la climatologia–, les visions de la terra empordanesa potser també semblarien cromo, o clixé. En Pla hi ha una veracitat, un tremp autèntic: en aquestes coses pensa com un pagès, o com un pescador, que es mira la mar d'una manera molt diferent de la del turista.

Potser per això, donava poca importància a un bon assessorament respecte a temes de natura, al que diguessen els llibres i els doctes. I si el rossinyol és el portaveu de la primavera, el de l'estiu ho és la cigala:

És un animalet escanyolit, que sembla fet de plexiglàs: no té més que cartílags i membranes. Les seves ales, lleugerament grises, són transparents; el cos és translúcid, i la mirada les travessa de part a part, tan inconsútil i buida és la composició del cos. Com les grans cantants, no fan més que xuclar i cantar, però les cigales –les coses al seu lloc– són molt menys pedants. Les cigales viuen com les formigues, a l'hivern, del que han acumulat en l'època en què xuclen la saba dels arbres.

JOSEP PLA, 1992d: 243

La postil·la que la cigala és molt menys pedant que les grans cantants és una nota característica del seu humor. Són aquestes digressions, aquestes «fugues», les que trenquen el ritme i confereixen a la prosa planiana tanta vivacitat (junt amb el seu ús primmirat dels adjectius). Si les roses no són tan perfectes com les pataques primerenques, els pèsols, o les faves, és perquè no són comestibles. Però de seguida afegeix, per tal de combatre la rotunditat de l'afirmació amb una altra rotunditat, encara més proçaç i irrisòria: «Les faves són com les dones: de seguida fatiguen, però es troben en l'arrel permanent de la il·lusió humana» (Pla, 1992h: 115).

© José Luis Iniesta

Parla seriosament? Segur que no, però l'estirabot ens fa somriure, que és del que es tracta. Tant se val que erreguan escriu que les cigales fan com les formigues, i viuen a l'hivern del que han acumulat durant l'estiu. O que en el moment de parlar dels molls o rogers es despenge amb aquesta descripció inaudita:

El roger és un peix molt àvid, una mica estúpid, molt carníser, (...) que fa les seues digestions en un estat d'immobilitat i somnambulisme, endormiscat sobre la sorra. Però quan, a punta de dia o a posta de sol, surt del seu estat soporífer i impulsat per la gana es llença a la recerca d'aliments, perd l'equanimitat, la prudència i el bon sentit. Queda enecat per la fam i en un estat de frenesí.

JOSEP PLA, 1991: 17

Segons on desenvolupe el seu «frenesí», en aigües impures i fan-goses, en sorra, algues, roca o alta mar, distingeix una classe distinta de roger. Evidentment, tan sols n'hi ha dues espècies, de sorra i de roca, però el subtil paladar de Pla aïlla cinc classes ben diferenciades. El que puguen dir-li els biòlegs li importa ben poc. En realitat, no els consulta, es basa en el seu instint, i

«TOT I LA SEUA CONCEPCIÓ DE LA NATURA, NINGÚ HA DESCRIT COM PLA EL PAISATGE DEL SEU PAÍS. EN MOLTS SENTITS, HA ESTAT EL CONSTRUCTOR DE L'EMPORDÀ, QUI HA ESPERONAT MOLTS DELS PINTORS A FIXAR-S'HI I PINTAR-LO»



La paleta de Pla.

© José Luis Iniesta

quan els interpel·la és per ridiculitzar-los pel seu fracàs a aconseguir desvelar els misteris de la natura.¹

Però tant se val, Pla construeix el seu discurs, una mica anacrònic, però profundament personal i intransferible. I, tanmateix, malgrat aquestes impressions, quina profunditat té per a veure la mar o, almenys, el paisatge de la mar. Quines belles descripcions en fa als seus escrits! Com ara quan escriu a *El quadern gris*:

Vaig a Llafranc, cap al tard amb Gallart i Coromina. Després de la darrera ventada, la terra, la naturalesa –àdhuc la mar–, té un aire de fatiga, com l'abandó de la convalescència. La mar ha quedat en una calma manyaga, en una desfibració desmaiada, que la llum d'òpal del crepuscle accentua amb un punt de dolça malenconia. [...] Contemplo la mar de la badia i tot el que em volta, ajagut a la platja. Sento el glu que fa l'aigua filtrant-se en l'arena molla i fina. Cap altre soroll és perceptible. [...] L'ambient es fa propici per a la contemplació de la mar. Per a veure la mar –per a veure-la seriosament– és molt útil desdoblar-se. La sorda ressonància que portem a dins –ressonància que en moments d'agitació de cor crea com un estat de confusió mental– no deixa veure res. Tampoc hi ajuda la presència d'un soroll absorbent immediat. Però, si hom aconsegueix abstrure's de l'obsessió interna i de la nostra exterior, la mar esdevé un embadaliment, una força insidiosa de penetració lenta que desfà els sentits en una deliüescent gravetat.

JOSEP PLA, 1992b: 167

■ JOSEP PLA I LA TARDOR: ELS BOLETS

Aquest «desdoblament», una mica romàntic, el cultivarà en altres textos. La mar és l'únic escenari salvatge que el commou profundament («desfà els sentits en una deliüescent gravetat») i que espera el seu lirisme. Si les muntanyes colossals el molesten, si la selva li produeix esgarrifances, la mar infinita i inquietant el deixa embadalit. En aquest sentit hi ha una incoherència, que mai no resoldrà. En algun moment farà alguna referència a la ferotge competència entre les espècies («En la mar, la lluita per la vida té unes proporcions impressionants»,

¹ Com ara quan escriu: «Què sabem de les sardines? No en sabem res. Els biòlegs s'han esforçat per desentranyar el misteri de la vida del peix blau, per fixar el medi en què viu, i fins al moment present no han sabut dir una paraula clara i concreta» (Pla, 1991).

Pla, 1991), però, en general, la vida salvatge que més li desagrada és la del bosc. Un bosc, feréstec i cruel, que origina a la tardor el mòrbid univers dels bolets:

La naturalesa tendeix a crear formes d'una varietat prodigiosa. La vida de la mar, tan llefiscosa, crea la forma dura i perfecta de la curculla, de la petxina amb l'esmalt nacrat en la còncava delícia. El baix parasitisme vegetal crea la relaxació tova dels bolets. De vegades sembla que els grecs veieren el món a través de la petxina, i Gaudí, bon místic, a través dels bolets.

JOSEP PLA, 1992i: 385

Pla no és un micòfil entusiasta, i «la relaxació tova dels fongs» l'observa amb un gest una mica tort. Per a ell els bolets són monstruosos, horribles, inquietants, unes formes gòtiques «que provenen de la pura i directa naturalesa, són anteriors als estils, a la intel·ligència». De nou, la naturalesa és sinònim de caos i de destrucció, i el bolet és una mena de miasma, de paràsit, de sapròfag que es nodreix d'aquell cafarnaüm fosc i frenètic. El cap del bolet –tan espectacular d'altra banda– és la bandera pirata que oneja des d'aquest món extravagant i insondable, des de les espelunques de la terra.

D'alguna manera, la seua percepció filosoficogastro-nòmica de la natura es repeteix ara i adés. I si els bolets no són totalment repulsius és perquè «guardant els flancs d'una botifarra de sal i pebre constitueixen un dels plats més saborosos, més complets, més perfumats de la nostra cuina» (Pla, 1992d: 397). Per això, quan en els mesos de tardor s'entreté a descriure l'esquirol, que troba de primer antuvi deliciós, no pot deixar d'exclamar-se una mica alarmat:

L'esquirol segueix el pi com l'ombra el cos, per dir-ho amb el tòpic més eficient. Però el curiós és que no segueix el pi de llei, el pi de pinyons, sinó el pi bord, de baixa categoria, el que planten les garses deixant caure el pinyó que porten al bec (...). La causa que prefereixin als bons pinyons dolços i saborosos del pi de llei els insignificants productes del bord està per dilucidar. El paladar té sempre els seus secrets.

JOSEP PLA, 1992d: 436

Si el rossinyol és un gurmet, l'esquirol és un indocumentat, un ximple, un bandararra que no sap el que és viure, i que ignora «els bons pinyons dolços del pi de llei» i, en canvi, s'adellera pels insignificants i insípidos pinyons del bord, que «planten les garses»(!). Aquesta moralitat, que quasi podria donar lloc a una faula de La Fontaine o de Florian, impregna tot el seu escrit. I no pot deixar de concloure que al capdavall els esquirols «són animals de gran puerilitat, que tenen una visió de les coses molt ingènua».



© José Luis Iniesta

Pla i els primer bolets.

«PLA NO ÉS UN MICÒFIL ENTUSIASTA, I «LA RELAXACIÓ TOVA DELS FONGS» L'OBSERVA AMB UN GEST UNA MICA TORT. PER A ELL ELS BOLETS SÓN MONSTRUOSOS, HORRIBLES, INQUIETANTS, UNES FORMES GÒTIQUES «QUE PROVENEN DE LA PURA I DIRECTA NATURALESA, SÓN ANTERIORS ALS ESTILS, A LA INTEL·LIGÈNCIA»»

■ JOSEP PLA I L'HIVERN: L'ARBRE DE NADAL

Evidentment, els esquirols també mengen pinyons del pi pinyoner (o com diu Pla, de llei) i d'altres pins (entre ells els de pinassa o pi negre), però és cert que prefereixen els del pi blanc. Per a Pla això és inconcebible, una ximpleta, un secret del paladar. I més encara quan té una persistent aversió al pi bord («El pi és un arbre pobre i trist que contribueix d'una manera positiva a la tristesa clara i lluminosa del Mediterrani»); aquesta aversió s'estén a altres arbres del bosc mediterrani, com ara la sureda. Tot i ser la sureda un arbre «productiu», el caos en què creix l'engavanya, i repetidament li etziba en diversos escrits allò d'«ala de mosca». En canvi, com s'entusiasma amb les pollancredes de la Tordera!

L'arbreda és el jardí més primitiu, rastelleres d'arbres, la idea arquetípica del jardí. L'arbreda obeeix a la pura i simple comptabilitat del propietari i sembla impossible que d'una comptabilitat en pugui sortir una forma tan bella (...). La meua idea que els paisatges més bells són els més útils, els de més bona renda, es troba en l'essència de l'arbreda.

JOSEP PLA, 1992g: 173

En efecte, l'essència de l'arbreda és el pol oposat a la del bosc mediterrani. La pompa vegetal del pollancre o de l'àlber té pocs competidors. Per a Pla tan sols hi ha un arbre –un jardí– que el pot superar. Per això, quan en Nadal li pregunten «Vostè és home d'arbre?», contesta mofeta:

–No senyor. Jo sóc home de pessebre.
 –Però els arbres són tan bonics... Un avet...
 –Què vol que li digui... Aquest país no és pas un país d'avets. Aquí tenim el pi d'Alep, el pi marítim, el pi bord, el pi negre... Tenim roures i alzines, faigs i castanyers i altres arbres nobilíssims. Ja sap que tenim a Catalunya l'olivera més gran, de més considerables dimensions de totes les que creixen a les vores del Mediterrani (...). No passa dia que no pensi un moment en aquest arbre venerable i magnífic.

JOSEP PLA, 1992d: 492

En efecte, no passa dia que Pla no pense en les oliveres. Pocs escriptors han escrit tant sobre aquest arbre «venerable i magnífic», que encarna d'alguna manera aquell doble concepte de l'afrancesament i el classicisme. L'olivera és l'arbre evitern (un adjectiu típicament planià, que repetirà ací i allà), l'arbre mil·lenari, elegant i útil. Les descripcions dels camps d'oliveres de Cadaqués constitueixen algunes de les millors planes de la literatura catalana. Un pagès que sap escatir oliveres és una mena de druida, de semidéu, de legislador gnòmic, un home realment útil a la seua societat, molt més que un intel·lectual (sobretot si aquest és, ai!, de Barcelona).

Cap arbre no guanya l'olivera en noblesa. Cap altre no la iguala en gravetat senyorial i en claror pensativa. Es fa enormement vella. Malgrat la seva aguda sensibilitat sorprèn la seva resistència als accidents. És eviterna i d'una indescriptible sobrietat. Viu en els terrenys de secà més misèrrims. En el paisatge cataclísmic de Cadaqués es dona admirablement. Només la fascinació d'aquest arbre pot explicar els milions i milions d'hores de treball que els homes han posat per convertir els olivars en un immens jardí de pedres. Ara, el color eclesiàstic del seu fruit sembla augmentar la gravetat de la seva fosforescència pensativa.

JOSEP PLA, 1982: 191

© José Luis Iniesta



L'arbre de Nadal de Josep Pla.

«PLA TÉ UNA PERSISTENT AVERSIÓ AL PI BORD (“EL PI ÉS UN ARBRE POBRE I TRIST QUE CONTRIBUEIX D’UNA MANERA POSITIVA A LA TRISTESA CLARA I LLUMINOSA DEL MEDITERRANI”))»

■ JOSEP PLA I LES COSES ETERNES

Queda clar que la percepció de Josep Pla de la natura és molt personal. Potser no és tan fals allò que escrivia: «En el fons del fons, jo no sóc més que un pur i simple pagès –un rústic sofisticat per la cultura dels nostres dies» (Pla, 1992i: 10). Un rústic sofisticat per la cultura, una mena de cosmopolita de l'Empordanet. En qualsevol cas, sense aquella mena d'exili voluntari al qual es va veure abocat després de la guerra civil, potser la seua obra no hauria estat tan impregnada de la terra, i hauríem conegut un Pla de més volada internacional, i més en contacte amb els ambients intel·lectuals catalans. El seu sojorn en les seues terres i la seua grafomania impenitent el varen impel·lir a escriure de tot. Sempre amb una cerca estilística, amb una ironia pròpia, amb un lèxic i una adjectivació úniques: «Davant dels bolets, jo dic als literats: Tornem a les coses eternes! Tornem a l'exactitud i a la precisió. Tractem de descriure, amb la menor quantitat de paraules possible, un bolet...» (Pla, 1992d: 396-397). Un bolet, o les coses que li agraden, l'enigma del mar, les corbes d'una noia jove, la insensatesa de la vida dels homes i les dones, el vol d'un ocell...

Però es tracta d'unes coses eternes, d'una realitat terrestre, passada per l'heterodoxa mirada de rústic sofisticat. El «Pla pagès» no és un parany, com va denunciar Xavier Febrés i com s'ha divulgat reiteradament. D'algun manera, Febrés acusa Pla d'impostura: «El coneixement insuficient de l'entorn local del personatge, tan decisiu en la seua obra, ha portat repetits estudiosos i comentaristes a caure en el parany del Pla pagès, parat per ell mateix, en el marc d'un dels seus sorneguers *by pass* malabars entre el que era, d'una banda, la crònica literària de la realitat i la realitat mateixa» (Febrés, 1991: 15). Més aviat fa l'efecte que és a l'inrevés: fou Pla qui va caure en el parany del pagès, qui va fer seua aquella percepció ancestral de la relació de l'home amb la terra i qui la va difondre àmpliament en els seus escrits. La seua admiració pel món dels pagesos va arribar fins a l'extrem de dir que «els qui creen el paisatge són els pagesos, no la naturalesa» (Valls, 1986b: 247).

Sens dubte, hauríem preferit un Pla més informat en aquest aspecte, amb una actitud més moderna i ecològica, on es conciliassen l'estima al país i a la seua natura. I, tanmateix, la lenta destrucció turística de l'Empordà l'entristia profundament. Potser no és tan contradictori: Pla estima el paisatge «rural», els camps fèrtils, ben conreats, i per a ell tan trist és un cultiu abandonat (amb la reconquesta del bosc natural, com proclamen els ecologistes) com destruït pel progrés constructor. Valentí Puig (1998: 248) deia que «no debades un escriptor individualista com Pla pot afirmar que la pàtria és el

paisatge». I per a Pla el paisatge, en última instància, és una creació dels pagesos, «la seua gent». Fins i tot podríem establir aquesta relació que sintetitza la seua singular percepció de l'home i la terra: Natura-Pagesos-Paisatge-Pàtria. Per això, al seu parer, els pagesos tenen tot el crèdit del món, i se'ls estima per sobre d'intel·lectuals, científics i homes de cultura. Al seu parer són els veritables «creadors» de la pàtria. El pagès és qui lluita contra la Bèstia, qui dóna forma i contingut a un país, a la natura d'una geografia: al capdavant, aquesta no li interessava si no era passada per l'arada o la rella. I en els seus escrits la percepció dels elements de la natura s'adapta perfectament a la contextura –amb tots els prejudicis i *a priori*– del pagès més conservador.

En Pla hi ha una profunda estima, un amor inqüestionable, profund, quasi únic en un escriptor de la seua època, per la seua terra. Al capdavant, la seua obra és la d'un solitari, la d'un desplaçat, la d'un refugiat d'aquell «xoc enorme» de la guerra civil. És un producte d'aquella època convulsa, que va desfer i esbiaixar tantes biografies humanes. Josep Pla es va refugiar a l'Empordà, entre els seus, entre pagesos i pescadors, i es posà a fer l'única cosa que sabia: descriure-ho tot. Com un pagès més. O com ell diria, com un rústic sofisticat per la cultura dels nostres dies. ☺

BIBLIOGRAFIA

- CASTELLET, J. M., 2005. *Josep Pla o la raó narrativa*. Destino. Barcelona.
- FEBRÉS, X., 1991. *Josep Pla: biografia de l'homenot*. Plaza y Janés. Barcelona.
- FUSTER, J., 1992. «Notes per a una introducció a l'estudi de Josep Pla». In Pla, J., 1992. *El quadern gris*. Obra Completa, 1. Destino. Barcelona.
- MARTINELL, J., 1997. *Josep Pla vist per un amic de Palafrugell*. Destino. Barcelona.
- PLA, J., 1982. *Cadaquès*. Juventud. Barcelona.
- PLA, J., 1991. *Cinc històries de mar*. Destino. Barcelona.
- PLA, J., 1992a. *Per passar l'estona*. Obra Completa, 36. Destino. Barcelona.
- PLA, J., 1992b. *El quadern gris*. Obra Completa, 1. Destino. Barcelona.
- PLA, J., 1992c. *El nord*. Obra Completa, 4. Destino. Barcelona.
- PLA, J., 1992d. *Les hores*. Obra Completa, 20. Destino. Barcelona.
- PLA, J., 1992e. *Notes disperses*. Obra Completa, 12. Destino. Barcelona.
- PLA, J., 1992f. *Darrers escrits*. Obra Completa, 44. Destino. Barcelona.
- PLA, J., 1992g. *Viatge a la Catalunya Vella*. Obra Completa, 9. Destino. Barcelona.
- PLA, J., 1992h. *Les Illes*. Obra Completa, 15. Destino. Barcelona.
- PLA, J., 1992i. *Els pagesos*. Obra Completa, 8. Destino. Barcelona.
- PUIG, V., 1998. *L'home de l'abric*. Destino. Barcelona.
- SEGURANYES, M., 2006a. *Una visió artística de l'Empordanet. La pintura a Palafrugell entre els segles XIX i XX*. Ajuntament de Palafrugell. Palafrugell.
- SEGURANYES, M., 2006b. *Josep Pla i els pintors. La construcció del paisatge empordanès*. Fundació Josep Pla. Palafrugell.
- VALLS, J., 1986a. *Josep Pla: converses a l'Empordà*. Blume. Barcelona.
- VALLS, J., 1986b. *Josep Pla, inèdit*. Blume. Barcelona.

Una versió d'aquest article va estar publicada en la revista *L'espill* (hivern de 2008, 30: 126-137).

Martí Domínguez. Professor titular de Periodisme de la Universitat de València i director de *Mètode*.